STUDY OF THE MOTIVES FOR CHOICE AND RETENTION IN THE TEACHING PROFESSION OF MASTER AND POSTGRADUATE STUDENTS

Nadezhda Kaloyanova
Assen Zlatarov University, Burgas, R. Bulgaria cpcc@abv.bg

Abstract: In recent years, a shortage of teachers is increasingly reported in European scale. A number of studies showing that this trend will deepen in the next ten years. Bulgaria is no exception in this regard. The socio-demographic phenomenon of the lack of teachers for the system of pre-school and school education has led to the stabilization of the teaching profession and provoked increasing interest in it. Besides the high interest of the graduates, there is also an intensive orientation of specialists from other professional fields to university educational programs for obtaining a teacher's qualification. At present, the process is typical of university programs that prepare pre-school and primery-school teachers. However, intensive measures at the state level to attract personnel to the educational sphere are expected to include, in the near future, programs that prepare teachers for higher stages and levels of the education system. The greatest concern is the attraction of teachers in mathematical and natural sciences. The system now also has a shortage of such teachers. The outlined trends concern not only the motivation of future teachers to choose the teaching profession and their attitude to practice it realistically and sustainably, but also the quality of the teachers, coming into the system. Particularly relevant, this problem concerns students who study in so-called "wide profile" master's degree programs and postgraduate courses as they allow bachelors from other professional fields to acquire a teacher's qualification for a short time. The article presents the results of a study conducted among 162 students. They study in master's programs and postgraduate courses for acquiring the pre-school and primery-school teachers at two Bulgarian universities. The aim of the study is to identify the pulling and repulsive factors of choice and retention in the teaching profession. The quantitative and qualitative content analysis of factors makes it possible to draw the motives for choice and retention in the profession, to specify different demotivating factors, and to conditionally assess the professional suitability of those who choose the teaching profession at a later stage of their educational and professional development
Keywords: teacher profession, motives for choice and retention in the teacher profession, master students, postgraduate students

ПРОУЧВАНЕ НА МОТИВИТЕ ЗА ИЗБОР И ЗАДЪРЖАНЕ В УЧИТЕЛСКАТА ПРОФЕСИЯ НА СТУДЕНТИ, ОБУЧАВАЩИ СЕ В МАГИСТЪРСКИ ПРОГРАМИ И КУРСОВЕ ЗА СЛЕДДИПЛОМНА КВАЛИФИКАЦИЯ

Надежда Калоянова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас, Р. България, cpcc@abv.bg

Резиме: В последните години в европейски мащаб все по-усилено се говори за недостиг на учители, като редица проучвания сочат, че тази тенденция ще се задълбочи в близките десет години. България не прави изключение в това отношение. Социално-демографският феномен на липсата на учители за системата на предучилищното и училищното образование доведе до стабилизиране на учителската професия и провокира все по-голям интерес към нея. Освен завишения интерес на завършващите средно образование, се наблюдава и усилено ориентиране на специалисти от други професионални направление към педагогическите специалности с учителска квалификация. Към момента процесът е характерен предимно за университетски специалности, подготвящи детски и начални учители. При усилените мерки на държавно ниво за привличане на кадри за образователната сфера, обаче, се очаква в близко време да бъдат обхванати и специалности, подготвящи учители за по-горни етапи и степени на образователната система. В най-голяма степен това се отнася до привличането на учители по математически и природни науки, където и сега системата изпитва остър недостиг. Очертаните тенденции поставят на дневен ред въпросът не само за мотивацията на бъдещите учители за избор на учителската професия и за нагласата им да я упражняват реално и устойчиво, но и за качеството на учителските кадри, постъпващи в системата. Особено актуално този въпрос стои по отношение на обучаващите се в т.нар. широкопрофилни магистърски програми и

курсове за следдипломна квалификация, тъй като те позволяват на бакалаври от други професионални направления за кратко време да придобият учителска квалификация.
В предложената статия са представени резултатите от проучване, проведено сред 162 студенти, обучаващи се в магистърски програми и курсове за придобиване на квалификация детски и/или начален учител в два български университета. Целта на проучването е да се установят притеглящите и отблъскващите фактори за избор и задържане в учителската професия. Количественият и качественият контент-анализ на факторите дава възможност да се изведат мотивите за избор и задържане в професията, да се конкретизират различни демотивиращи фактори, както и условно да се прецени професионалната пригодност на избиращите учителската професия на по-късен етап от своето образователно и професионално развитие.
Ключови думи: учителска професия, мотиви за избор и задържане в учителската професията, студенти-магистри, курсисти

1. ВЪВЕДЕНИЕ

През 2006 г., в сбит анализ на променящата се ситуация във висшето образование в България, В. Гюрова описва разнородния и „нестандартен" състав на студентите:

- „Възрастни, които се обучават на свои разноски в курсове за следдипломна квалификация (с различна продължителност) и в магистърски програми;
- дистанционни студенти;
- студенти, приети при различни условия (с конкурсен изпит/изпити, конкурс по документи, без изпит), с различно входно ниво на мотивацията и базова подготовка от средното училище" (Гюрова, 2006: 23).

Описаната тенденция, както и все по-нестабилната социално-икономическа и демографска ситуация в България през този период поставят остро въпроса за мотивите за избор, насочване и задържане в професията на кандидатите за учители. През 2007-2008 г., при обширно изследване на мотивите за избор и реално упражняване на учителската професия се констатира, че студентите, които се насочват към учителската професия, не демонстрират сериозни мотиви за този избор, както и че дефицитите в последващата подготовка (най-вече практическа) и отрицателните обществени нагласи към учителската професия често препятстват ефективната адаптация към професията и водят или до избор на друга професия или до бързо напускане на образователната система (Стефанова, 2007; Петкова, 2008).

В последните години на пазара на образователната услуга се забелязва различна тенденция. Острият недостиг на учителски кадри, както и значително подобрените условия на труд в сферата на предучилищното и училищното образование издигнаха престижа на педагогическите специалности. Това предизвика вълна от желаещи специалисти от други професионални направления да се преквалифицират, ориентирайки се към учителската професия.

Настоящото проучване има за цел да установи мотивите за насочване и задържане в учителската професия на студенти, избрали учителската професия след образователната и/или професионална си реализация в други области. В проучването участват 162 студенти, които се обучават в специалности от ПН 1.2. Педагогика, ОКС „Магистър" и СДК за придобиване на квалификация детски или начален учител. 71,6% от изследваните се обучават в „Проф. д-р Асен Златаров", а останалите 28,4% – в Югозападен университет „Неофит Рилски". Изследваните, обучаващи се в различни магистърски програми, съставляват 59,26% от групата, а курсистите в СДК (детски учител или начален учител) – 40,74% (Таблица 1).

Таблица 1. Разпределение на респондентите по специалност и ВУЗ

СПЕЦИАЛНОСТ	**УАЗ**	**ЮЗУ**	**ОБЩО**
ПНУП – широк профил	37	0	**37**
ПНУП – тесен профил	13	0	**13**
НУП – широк профил	0	46	**46**
СДК	66	0	**66**
ОБЩО	**116**	**46**	**162**

Обучаващите се в т.нар. тяснопрофилни магистърски програми са 13, като те са завършили бакалавърски специалности в направлението, но без учителска квалификация – 9 са завършили спец. Социална педагогика, 3 – Специална педагогика и 1 – Педагогика (Таблица 1).

Според възрастта, най-много са изследваните студенти-магистри на възраст между 26 и 35-години – те представляват почти 53,19% от обучаващите се магистри, като двама не са посочили възраст. По-съществената е, че почти 31% от изследваните магистри са на възраст до 25 години. Това означава, че тези студенти са се ориентирали към професиите детски и/или начален учител веднага, след като са завършили образование в друго направление, без да са практикували професия по другата си специалност. В СДК най-многобройни са курсистите на възраст между 31 и 45 години – 58,46% от курсистите.

Възрастовото разпределение на изследваните студенти и курсисти показва, че в системата на предучилищното образование и началния етап на училищното образование в скоро време ще навлязат или ще варират на различни позиции учители под или около средната възраст. Възрастта на изследваните е показателна и за друга важна тенденция – средната възраст на насочващите се към учителската професия, което определя и опита им при навлизане в професията. Може да се предположи, че насочващите се към учителската професия преквалифициращи се специалисти ще притежават разнородни общи и специфични компетентности. Това трябва да се взема под внимание както при определянето на програмата им за обучение, така и впоследствие – при разработването на мерки и програми за адаптиране и задържане в професията. Капацитетът за обучение в ОКС „Бакалавър" и ОКС „Магистър" в направлението, както и свободата на университети да приемат студенти в СДК, трудно балансира конфигурацията на обучаемите в различните форми на обучение. Затова може да се предположи, че в следващите 3 години повече и по-бързо ще навлязат в професията учители на средна и около средната възраст, с професионален или образователен опит, придобит в други професии и специалности.

За проучване на нагласите на студентите е приложен вариант на метода SWOT-анализ, в случая използван като метод за самодиагностика. Матрицата е опростена до две групи фактори на влияние върху мотивите на студентите – положителни (притеглящи) фактори и отрицателни (отблъскващи) фактори за избор и оставане в учителската професия. За анализ на резултатите е използван количествен и качествен контент-анализ. Качественият анализ на продуцираните твърдения е направен чрез смисловото обединяване на твърденията в категории. В рамките на всяка категория са изведени най-често посочваните видове твърдения. Количественият анализ на продуцираните твърдения е изразен в проценти, които указват, колко от респондентите са дали твърдения от съответния вид, като са редуцирани тези със синонимия. На анализ подлежат видовете твърдения във всяка от категориите, които са характерни за над 50 % от изказалите се. Изчислен е усреднеият ранг на категорията твърдения, както и този на видовете твърдения в категорията. Усреднеият ранг на твърденията представлява средна стойност, изчислена на база местата, които съответното смислово твърдение заема сред продуцираните от всеки респондент такива. Тъй като немалко изследвани са продуцирали повече от едно твърдение в съответната категория, усреднените рангове на някои твърдения са близки по стойност.

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Първата важна наблюдавана тенденция при анализа на резултатите от изследването е, че броят на положителните мотиви надвишава броя на отрицателните – както по разпределение на категориите, така и по средния брой на конкретните твърдения.

Видовете твърдения за притеглящите фактори, могат да се обединят в четири смислови категории:

- **Любов към децата** – в тази категория попадат твърдения, които изразяват любов и привързаност към децата, позитивни описания на детската личност, положителното влияние на децата върху личността на респондентите;
- **Специфика на професионалната дейност** – тази категория обединява твърдения относно положителните аспекти на работата с деца и/или млади хора, желанието и амбициите на респондентите да променят системата и да допринесат за нейното развитие;
- **Статус на професията** – твърденията в тази категория се отнасят до мнението на изследваните за обществения статус на професията, условията на труд и характера на самата професия;
- **Лични мотиви** – това са твърдения с ирационален характер, които са израз на емоционалната припознатост на изследваните с учителската професия.

Отблъскващите фактори се обединяват в три категории, които съвпадат с три от категориите положителни фактори, но изразяват негативното отношение на изследваните:

- **Специфика на професионалната дейност** – групиране на твърдения относно отрицателните аспекти на взаимодействието със субекти в образователната среда (деца/ ученици и родители); институционални фактори, които пречат на учителя да бъде ефективен при изпълнение на служебните си задължения;
- **Статус на професията** – тази категория твърденията изразяват отново мнението на изследваните за обществения статус на професията, условията на труд и характера на самата професия;
- **Лични мотиви** – представляват твърдения, описващи тревожни и стресиращи представи на бъдещите учители за образователната среда.

При определяне на притеглящите фактори, изследваните студенти-магистри и курсисти са дали средно 3,14 положителни твърдения и 2, 68 – отрицателни.

Притеглящите категории фактори могат да се определят като зрели мотиви, но те не могат да бъдат определени и като крайно прагматични. Доказва го първенството на категорията „Специфика на професионалната дейност", в рамките на която са изказали твърдения 93% от представителите на тази подгрупа. Твърденията в тази категория са посочвани между първото и второто място (Таблица 2).

Таблица 2. Притеглящи фактори (% на посочилите и усреднен ранг на твърденията)

№	ПРИТЕГЛЯЩИ ФАКТОРИ	%	Усреднен ранг
I.	**Специфика на професионалната дейност**	**93**	**1,36**
1.	работата с деца	91	1,14
2.	да обучавам/науча на нещо децата	86	1,56
3.	да възпитавам децата	78	1,88
4.	възможности да предам опит	73	2,06
5.	да допринеса за развитието на децата	62	1,73
II.	**Статус на професията**	**89**	**2,41**
1.	стабилност на професията	82	2,14
2.	много почивки/отпуски/ваканции	81	1,34
3.	сигурна работа	77	1,68
4.	добро/стабилно възнаграждение	72	2,18
5.	добра работна среда	68	2,78
6.	удовлетворяваща, авторитетна професия	54	2,64
7.	динамична професия	52	2,23
III.	**Любов към децата**	**85**	**1,14**
1.	децата са искрени, непосредствени	83	1,08
2.	обичам да се занимавам с деца	81	1,16
3.	децата са добри	78	1,28
4.	децата ме мотивират	52	1,48
IV.	**Лични мотиви**	**81**	**2,46**
1.	да се развивам и усъвършенствам	78	2,24
2.	усещането/чувството да си полезен	63	2,12
3.	пример от майка/ баба/ сестра/ учителка	54	2,86
4.	мечта	53	3,08

Следващата категория, в която са продуцирали твърдения 89% от изследваните, е „Статус на професията". Макар и застъпена в представите на голям брой изследвани, статусът на професията изглежда не е основен приоритет за тях. Вижда се, че усреднението ранг на твърденията в нейните рамки я поставя между второто и третото място при продуцирани средно 3,14 мотивиращи твърдения (Таблица 2).

От друга страна, твърдения в категорията „Любов към децата" са записали по-малък процент изследвани – 85%, но тя се очертава като водеща за магистрите и курсистите – бъдещи детски и начални учители, с усреднен ранг, който нарежда твърденията в нея сред първите места (Таблица 2).

За личните мотиви може да се каже, че не са определящи за избор на професията „учител" от магистрите и курсистите. Те са поставени след вторите места в описанията, както и са посочени от под 80% от респондентите (Таблица 2).

По процент на посочилите конкретни мотивиращи фактори (над 80%) се разбира, че самите деца и работата с тях са основни мотиви за голяма част от изследваните. Същевременно такива са и някои прагматични аспекти на професията като социалната ѝ стабилност и сравнително малката и годишна натовареност:

1. Работата с деца – 91%
2. Да обучавам/ науча на нещо децата – 86%
3. Децата са искрени, непосредствени – 83%
4. Стабилност на професията – 82%
5. Много почивки/ отпуски/ ваканции – 81%
6. Обичам да се занимавам с деца – 81%

Особено приоритетен и вместващ се сред петте „идеалистични" мотиви, свързани с привързаността към децата, е факторът „свободно време":

1. Децата са искрени, непосредствени – 1,08
2. Работата с деца – 1,14
3. Обичам да се занимавам с деца – 1,16
4. Децата са добри – 1,28
5. Много почивки/отпуски/ваканции – 1,34
6. Децата ме мотивират – 1,48

При посочване на отблъскващите фактори, респондентите са отразили предимно негативните аспекти на професионалната дейност – 92% от тях. Личните мотиви са валидни за най-малък брой респонденти – малко над половината изследвани, и то само в едно отношение – като проблеми в колегиалните отношения (Таблица 3).

Таблица 3. Отблъскващи фактори (% на посочилите и усреднен ранг на отговора)

№	ОТБЛЪСКВАЩИ ФАКТОРИ	%	Усреднен ранг
I.	**Специфика на професионалната дейност**	**92**	**1,36**
1.	неразбирани/арогантни родители	91	1,22
2.	амбициозни, некоректни директори	88	1,34
3.	агресивни, арогантни деца	86	2,06
4.	много документация/бюрокрация	82	1,86
5.	много деца в група/клас	78	1,66
6.	работа с деца от специфични групи – СОП, малцинства	62	2,14
7.	трудно учебно съдържание	51	2,24
II.	**Статус на професията**	**86**	**1,28**
1.	неуредици в образователната система	83	1,32
2.	неадекватно възнаграждение	83	1,12
3.	липса на престиж в обществото	74	1,88
4.	постоянно напрежение, стрес	64	2,04
III.	**Лични мотиви**	**54**	**2,48**
1.	взаимоотношения в екипа/с колегите	54	2,48

Статусът на професията се идентифицира предимно с общите неуредици в системата, както и с произтичащите от тях неадекватно заплащане, нисък авторитет на учителя и напрежение в професионалната дейност (Таблица 3).

Отвъд рамките на отделните категории, изследваните магистри и курсисти посочват като отблъскващи факторите, свързани с взаимодействието в образователната среда. За най-голяма част от тях проблемът е предимно във взаимодействието с родителите и училищните администратори. По-голяма част от респондентите са изказали общо недоволство от неуредиците в образователната система, като в конкретика са отразили отново неадекватното възнаграждение и бюрокрацията:

1. Неразбирани/арогантни родители – 91%
2. Амбициозни, некоректни директори – 88%
3. Агресивни, арогантни деца – 86%
4. Неуредици в образователната система – 83%
5. Неадекватно възнаграждение – 83%
6. Много документация/бюрокрация – 82%

Прави впечатление, че смисловото твърдение, касаещо възнаграждението на учителския труд е формулирано като „неадекватно", като в немалко случаи изказалите го допълват към твърденията за многото отговорности, напрежение и/или бюрократизиране на професията. Това означава, че изследваните не считат възнаграждението за ниско по-принцип, а по-скоро за несъизмеримо с тежестта на учителския труд. Вероятно по тази причина, именно неадекваното възнаграждение е описано сред първите по важност отблъскващи фактори, а останалите го пояснява – като следствие:

1. Неадекватно възнаграждение – 1,12
2. Неразбирани/ арогантни родители – 1,22
3. Неуредици в образователната система – 1,32
4. Амбициозни, некоректни директори – 1,34

3. ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЕ

Резултатите от прочувването очертават една силно позитивна тенденция относно мотивите за избор на професия от бъдещите учители, за които учителската професия и педагогическите специалности не са първи житейски избор. Притеглящите фактори в пъти надвишават отблъскващите. Те са описани емоционално като в центъра е поставено не само детето като ценност за образованието, но и оптимизмът за бъдещето на образователната система и собствената личност като активен участник в положителната промяна.

Отблъскващите (демотивиращи) фактори, са описани от почти всички респонденти конструктивно, обосновано и без излишен песимизъм, със сериозни индикации, че те трудно биха се превърнали в мотиви за напускане на образователната система. Проблемите, засягащи учителя, са описани конструктивно и аргументирано, като изпъкват следните:

- Влошеното взаимодействие с родителите, чието поведение спрямо учителя е арогантно и неуважително;
- Некоректността и нездравите амбиции на някои директори;
- Трудностите при овладяването на агресивното и арогантно поведение на съвременните деца;
- Общите неуредици и задълбочаващата се бюрокрация в образователната система;
- Неадекватността на възнаграждението спрямо напрежението и отговорността на професията.

Поради нормативните изисквания за обучение в широкопрофилни магистърски програми и курсове за СДК, част от тези бъдещи учители като минимум са специалисти в други направления, а някои от тях вероятно имат и професионален опит на релевантна квалифицирана позиция. Такива новоназначени учители изискват специални условия за адаптиране и задържане в професията, като следва да се изработят наставнически програми, които да използват наличните им компетентности, а не да ги отчита като трудност.

Друг извод е, че немалка част от специалистите в други професионални направления се насочват към учителската професия веднага, след като завършат. Това поставя въпроса за загубата на човешки потенциал и наличието на университетски специалности, които фактически не успяват да реализират кадрите си.

Открит остава и въпросът, дали позитивното отношение към личността на детето и личните амбиции на бъдещите учители – магистри и специализанти, са достатъчно основание да се приеме, че те притежават реални качества за упражняване на тази професия. От тук и два произтичащи ключови въпроса. Първият касае необходимостта от преодоляване на нездравата конкуренция между университетите, респ. въвеждането на целево ориентирани критерии и съответстващи процедури за подбор на студенти в педагогическите специалности, особено за обучение в магистърски програми. Вторият се отнася до подобряване на качеството на подготовката на бъдещите учители в условията на кратковременна и силно динамична университетска подготовка.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Гюрова, В., Божилова, В. (2006) Преподавателят като улесняващ ученето на студентите. В: Приключението учебен процес (ръководство за университетски преподаватели), София.
[2] Петкова, И. Проблеми пред подготовката и адаптацията на младите учители. Диалогът между посоленията и обществените структури чрез училищната институция. 2010. София: ИК „Образование", стр. 159-164
[3] Стефанова, А. Модел за проверка и оценяване в обучението по механични технологии за студенти-педагози. 2007. Автотеферат на дисертация